

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

AMERİKAN MİSYONERLİĞİ VE ANADOLU'YA
YAYILIŞLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TURGAY KORKMAZ

DANIŞMAN

Yard. Doç. Dr. Hülya BAYKAL

İSTANBUL 1991

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz.....	3
Giriş.....	5
I. Bölüm.....	7-30
XIX. Y.Yılda Osmanlı Devletinin Eğitim Sistemi.....	7
A- Tanzimat Öncesi	7
B- Tanzimat Devri.....	9
C- II. Abdulhamid Devri.....	16
1- İlk Öğretim.....	19
2- Orta Öğretim.....	23
3- İdadiler.....	27
4- Sultaniler.....	29
II. Bölüm.....	31-76
Misyoner ve Misyonerlik Faaliyetleri	
A-Misyon ve Misyonerlik.....	31
B- Misyonerliğin İlk Safhaları, Misyonerlerin	
Yetişmeleri.....	34
1- Matbaa	39
2- Dil.....	40
3- Kitaplar.....	41
4- Eğitim Çalışmaları.....	41
5- Halkla Temas.....	42
6- Maskeli Teşkilatların Etkileri.....	43
C- Osmanlı İmparatorluğunda Misyonerliğin	
Hazırlayan Şartlar.....	44

Ö N S Ö Z

"Amerika'n Misyonerliği ve Anadolu'ya Yayılışları" adlı tez çalışmam: Atatürk, Beyazıd, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakóltesi Kütüphaneleri ve Başbakanlık Arřivlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Tez çalışmam üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde XIX. yy'daki Osmanlı devletinde görölen Eğitim faaliyetlerinden, ikinci bölümde, Misyoner ve Misyonerlik faaliyetlerinden, son bölümde ise: Amerika'nın Osmanlı Devleti bünyesinde açmak istediği okullara dair ruhsat beyan taleplerinden bahsedilmektedir.

Birinci bölümün konusunu teşkil eden "Osmanlı devleti'nin Eğitim Sistemi"nin anlatılmasının sebebi: Amerika'n Misyonerlerinin yayılma alanlarının içinde en etkili oldukları sahanın Eğitim sahası olmasındandır. Burada, Amerika'nın Osmanlı Devleti'nin Eğitim sistemini nasıl inceliyerek, hangi fırsatları değerlendirerek Osmanlı maarifine yerleşmesinden bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin, maarif alanındaki boşluğunu izah etmek ve Amerika'ya nasıl bir zemin hazırladığını görmek için XIX yy. Osmanlı devleti'nin Eğitim durumunu incelemek zorunda kaldım.

İkinci bölümün konusu, Misyoner ve Misyonerlik faaliyetlerine yönelik çalışmalardır. Bu bölüm genellikle

Türkçe kaynakların ve Arşiv belgelerinin incelenmesiyle ortaya çıkarılan bir bölümdür.

Üçüncü bölüm, Amerika'nın Osmanlı Devleti'nin maarif boşluğundan istifade ederek ayrıca Osmanlı Devleti'nin modernleşmeye yönelik çalışmalarına tesir amacıyla okul açabilmek için ruhsat talebine dair bir çalışmadır. Tamamen Başbakanlık arşivinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bol belgelir ve açıklamalı olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezin son kısmında Amerika'nın açma talebinde bulunduğu bir okul planı ve çeşitli örnek vesika belgeleri bulunmaktadır.

Bütün bu açıklamaları hazırlamada ve aynı zamanda tez seçiminde bana bu konuyu öneren Yrd. Doç.Dr. Hülya BAYKAL'a ve ayrıca, Osmanlıca transkripsiyonlarda bana yardımcı bulunan Başbakanlık Arşivi Osmanlıca uzmanlarına ve aynı meslekten olan herkese teşekkür ederim.

Turgay KORKMAZ

G İ R İ Ő

Amerika'n Misyonerliğinin Osmanlı Devletine XIX. yy'ın başlarında girdiğini etisli kaynaklarda belirtmektedir. İngiliz kolonilerinin çatısı altında Anadolu'ya giren Amerika'n ticaret erbabları 1830'lardan itibaren kendi ticaret kolonilerini Osmanlı limanlarına sokmaya başlamışlardır. İngilizlerin aracılığı ile başlayan Amerika'n-Osmanlı devleti ilişkisi başlarken Amerika'n ticaret kolonilerinin yardımıyla özel eğitilmiş misyonerlerinin Osmanlı topraklarına geldiği bilinmektedir.

Osmanlı Devleti-Amerika ilişkisi XIX. dan itibaren sürekli gelişmiş, bunun sonucunda da Amerika'nın Osmanlı Devleti topraklarına Misyoner sokma hızı da artmıştır.

Amerika'nın (Protestan olmayan) gayr-i mslm teb'ayı Protestanlığa çekmek için ilk hedef olarak Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine yerleşmek gereğini duymasından dolayı tezin ilk bölümü XIX. yy. da Eğitim sistemine ayrılmıştır.

Osmanlı Eğitim sistemini çok iyi tanıma temayülünde bulunan Amerika, istediği hedefe çok kısa bir süre içinde ulaşabilmıştir. Osmanlı Devletinin maarif alanındaki eksikliklerini çok iyi görerek ve inceleyerek misyonerler

aracılığı ile bu eskiklik ve açığı "kendi istekleri doğrultusunda" gidermeye çalışmışlardır. Bu amaçla ilk okullardan başlayıp yüksek okullara kadar misyoner örgütlerine raslamak mümkündür.

Amerika, Osmanlı devletinin 1869 Nizamnamesiyle vermiş olduğu imkanları çok iyi değerlendirerek Devlet içinde kendi misyoner okullarını açma girişiminde bulunmuştur. misyonerlik faaliyetlerini hızlandırmak için özellikle gayr-ı müslüm teb'anın yoğun olduğu bölgeler seçilmiştir. Sadr-ı Azam ve Maarif Nazırları aracılığı ile okul açma ruhsatname-lerini Padişaha sunma eğiliminde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler içinde Amerika'n misyonerlerinin başını BOARD adlı bir teşkilat çekmiştir. Bu teşkilat, Anadolu'nun farklı bölgelerinde kurdukları istasyonlar aracılığı ile faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. BOARD teşkilatının özünü ABCFM örgütü oluşturmaktadır. Bunlar Anadolu'da Protestanlaştırma eylemleriyle ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Amerika misyonerlik faaliyet noktalarını seçerken o bölgenin gelişme-mişliği ve halkının eğitimine bakardı.

Faaliyet noktaları belirlememiş misyonerler okul, hastahane, imarethane gibi kurumları kurmak için birtakım girişimlerde bulduklarını çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. (Bknz. 3. bölüm)

Amerika'nın Anadolu ve Ortadoğu'da açmış olduğu Protestan ve Misyonerlik okulları oldukça fazla idi. Bunların haricinde bazı Misyonerlerin okul açmak için teşebbüslerde buldukları ve bu gerekçe ile Osmanlı Devleti'ne çeşitli ruhsatname talebinde bulduklarını çeşitli vesikalardan öğrenmek mümkündür. (Başbakanlık Arşivi Y.A., Res. Yıldız maruzat)

I. B Ö L Ü M

XIX.YY'DA OSMANLI DEVLETİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİ

A- TANZİMAT ÖNCESİ:

Hiç kuşkusuz bir ülkenin geleceğini belirleyen en önemli etken eğitimidir. Ülkenin ekonomiden siyasi yapısına kadar tüm değişmelerini etkileyen faktör eğitimidir. Bundan dolayı Osmanlı devleti'nin son yüzyılında eğitime verdiği önem, kurulan okullardan ve okul açmak için çıkarılan ıslahat tedbirlerinden anlaşılmaktadır. İmparatorluk içine düştüğü kötü durumdan kurtulabilmek için Eğitime önem vermesi gerektiğini biliyordu. Ne yazık ki, II. Abdülhamit devrine kadar ufak çaptaki girişimler hariç bu alanda herhangi bir yatırım yapmamıştır. Tanzimat dönemine kadar Eğitim medreselerde yapılmakta idi¹. Tanzimat öncesi dikkati çeken en önemli husus II. Mahmut'un maarif alanındaki yenilikleri ile Batı Eğitim sistemine ayak uydurmaya çalışmasıdır. II. Mahmut yapmış olduğu ıslahatları gerçekleştirebilmek için çok sayıda Ulemayı bir araya toplamış ve kimsenin tepkisine

¹ - Bayram KODOMAN, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim sistemi" T.T.K. Ankara 1982. s. 12. Enver Ziya KARAL, "Osmanlı Tarihi" C.VII. T.T.K. Ankara. 1983, s. 194-195.

yol açmadan yapılan ıslahatları onaylatmaya çalışmıştır. Özellikle dini eğitim yapan Sıbyan okullarının her Müslüman çocuğunun okuyabileceği bir yer olarak göstermesi yanında ayrıca okullarda İslami Eğitimin ağırlık kazanması hakkındaki reformlara Ulemadan olanlar büyük bir tepki göstermişlerdir². II. Mahmut'un yapmış olduğu bu reformlara Ulemanın niçin tepki gösterdikleri meselesi tartışmaya açık bir konudur. Maalesef bu tür tartışmalar günümüzde hala yapılmaktadır.

II. Mahmut, ilk kez Meclis-i Umur-u Nafia (Faydalı işler Meclisi) Meclisi açarak devlet bünyesinde Eğitim işleriyle uğraşacak bir kuruluş meydana getirmiş oldu. Bu kuruluşun ortaya çıkmasıyla birlikte ilk kez Meclis dışında bir Eğitim ve Öğretim kurumu oluşturulmuştur, ayrı zamanda başkanının da Ulemadan değil, yeni kurulan bir üyeler kurulu tarafından seçilmesine yol açmıştır.

II. Mahmut döneminde modern Eğitimin temelleri atılırken Eğitim ilk kez Medrese dışına çıkarılmaya başlanmıştır. Bunun yanında yeni eğitim kurumlarının teşekkülü söz konusudur. Yapılan tüm yenilikler çağdaş eğitimi tam olarak karşılamıyor ise de teşkilat ve düşünce yönünden yaklaşmakta idi. 1838 yılında kurulan "Mekatib-i Rüştîye Nezareti" Batı ve Müslüman eğitim ve öğretimini bütünleştirmeye yönelik bir organ olarak kurulması dikkatleri oldukça çekmiştir.

Bu Nezaretin kurulmasıyla Osmanlı Devleti içinde Ulema ile modernleşme taraftarı karşı karşıya getirilmiş oldu³. Tamamen Batı tarzı eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılan bu dönemde yapılan ıslahatlar modern ve dini eğitimi bir çatı

2 - Bayram KODOMAN, *A.g.e.*, s. 3.

3 - *A.g.e.*, s. 6.

altında toplamaya yönelik olması, eğitimde bütünlük oluşturmaya çalışıldığını göstermektedir. Bütün bunların nedeni, eğitimde geri kalmışlığı engellemeye yönelik faaliyetlerdir.

Tanzimat devrinden evvel Osmanlı İmparatorluğu'nun maarif işleriyle uğraşan kurumlar şunlardır:

- a- Meclis-i Ummur-u Nafia
- b- Darü-s şura-i Bab-ı Ali
- c- Meclis-i Vela-ı Ahkam-ı Adliye
- d- Mekatib-i Rüştiye Nezareti

Görüldüğü gibi bunlardan ilk üçü Maarifle ilgisini dolaylı olarak sürdürürken 1838 yılında Mekatib-i Rüştiye'nin kurulmasıyla bu kurumlar üzerindeki yükte ortadan kalkmış oldu.

B- TANZİMAT DEVRİ

Maarif alanındaki yeniliklerin II. Mahmud devrinde temellerinin atılması Tanzimat döneminde Abdülmecid'e sadece bunları uygulama ve kanunlaştırma imkanını doğurmuştur. Tanzimat ilan edildikten sonra Abdülmecid bütün meclisleri toplantıya davet ederek Eğitim ve öğretim alanında yeni değişikliklerin yapılması yolunda rapor hazırlamalarını istemiştir. Nihayet Vilayet Meclisi toplandıktan sonra birtakım kararlar alınmıştır. Alınan kararlar özetle şöyledir:

1- Gerekli ev açılarak okulların merkezi bir Maarif teşkilatına ihtiyacı olduğu bildirildikten sonra daimi bir "Meclis-i Maarif" in kurulması öngörülmüş.

2- Avrupa tarzı üç kademeli bir Eğitim ve öğretim sistemine doğru fikirler öne sürüldüğü, bu durumun Sıbyan ve Rüstiye mekteplerinin üzerinde "Darü'l-Fünun" kurulmak istendiğini ortaya çıkarmaktadır⁴.

Bu toplantıdan sonra "Meclis-i Maarif-i Umumiye" teşkilatı kurulmuştur. Memleketin maarifle ilgili işlerinin tamamına Meclis-Maarif-i Umumiye bakmaya başlamıştır⁵. Meclis almış olduğu kararlarda devletin Eğitim ve öğretimini modernleştirici bir vaziyete getirildiği gözlenmiştir. Bu bilgilerin ışığı altında 1850 yılına kadar Osmanlı Devleti içinde Maarifle ilgili müesseseler şunlardır:

1- TEŞKİLATLAR

- a- Mekatib-i Rüstiye Nezareti (1838)
- b- Muvakkat Meclis-i Maarif
- c- Daimi Meclis-i Maarif-i Umumiye
- d- Mekatib-i Umumiye Nezareti

2- YENİ OKULLAR

- a- Mekteb-i Maarif-i Adli
 - 1- Maarif-i Adliye
 - 2- Ulum-u Edebiye
- b- İstanbul'da Beş Rüstiye
- c- Darü'l-Maarif
- d- Darü'l-Muallimin
- e- Darü'l-Fünun açma teşebbüsü

⁴ - *A.g.e.s.* 6:

⁵ - Faik Reşit UNAT, "Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", Ankara. 1964.

f- Vilayetlerde yirmibeş tane Rüştiye açılmasına karar verilmesi.

3- İLMİ KURULUŞLAR-ENCÜMEN-İ DANİŞ

Görüldüğü gibi Eğitim alanında Batıya yönelik çalışmalar son derece planlı ve ileriye dönük tarzda idi. Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti'ne maarifle ilgili programlar sunmasına rağmen Osmanlı Devleti, Fransa'nın sunmuş olduğu Eğitim programını kabul etmiş ve bu yolda programı uygulamaya yönelmiştir⁶. Fransa'nın Eğitim Projesinin kabul edilmesinin sebebi: Fransız hayranlığının ön planda olmasından kaynaklanmaktadır. XIX. yy'da Fransız etkisinin tesirinin Eğitime de yansıdığı, Fransa'nın hazırlayıp sunduğu ve meclisinde kabul ettiği Eğitim programından anlaşılmaktadır.

1867 tarihli Fransız projesinin ilk ürünü Galatasaray Sultanisi'nin açılmasıyla elde edilmiştir. Bunun yayında 1869'da bu projenin ışığı altında "Maarif-i Umumuye Nizamnamesi" adı altında yayınlanan Maarif Nizamnamesi açıklanmıştır. 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi, merkez, Vilayet, Vilayetlerle ilgili halkın tahsil derecelerini belirleme amacına yönelik en önemli vesika konumundadır. 1869 Nizamnamesi Ülke çapında faaliyetini uygulamaya başlamıştır. Bu nizamnamenin etkilerini sonraki yıllarda ortaya çıkarmıştır. Bunlar da okullarda yabancılara yönelik girişimlerdir.

Merkez Maarif teşkilatının, Maarif-i Umumiye, Meclis-i Kebir-i Maarif buna bağlı olarak Dahiliye İlmiye ve Daire-i

⁶ - Bayram KODAMAN, *A.g.e.* s. 20.

İdariye kolları vardır. Ayrıca Tahrirat Kalemî, Muhasebe Kaleminden oluşan bir Eğitim örgütlenmesi söz konusu idi⁷.

Merkezde bulunan maarif işlerinde büyük ölçüde gelişmeler söz konusu iken ilmi alanda sürekli gelişmeler olduğu da bilinmektedir. Merkezde durum ilmin lehine gelişirken Vilayetlerdeki Eğitim gelişmeleri yatırımlarının aksaması dolayısıyla yavaş yürümekteydi. İstanbul'daki "Meclis-i kebir-i Maarif" in şubeleri ve icra vasıtası olmak üzere pek çok kuruluşun başkanlığına "Maarif Müdürü" adı altında birinin atanması ve buna bağlı olarak Meclis-i Maarif kurulması (Vilayetlerde şube olarak çalışmak üzere) kararlaştırılmıştır. 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi merkezden çok taşra için önem taşımıştır. Bu Nizamnamenin getirmiş olduğu yenilikler arasında:

- a- Maarif-Müdürlerinin tayini
- b- Maarif Meclisinin teşkili
- c- Maarif Muhakkiklerinin teşkili
- d- Maarif- Müfettişlerinin tayini. vb. hususlar yer almaktadır⁸.

Bu tedbirlerden de anlaşıldığı gibi, maarif alanında vilayetlerdeki eğitime ne derece önem verildiğini görülmektedir. Her türlü müdürlerin atanması, müfettişlerin taşrada vazifelendirilmeleri, çeşitli meclislerin kurularak Maarif alanında yeni önlemlerin alınmasını tartışmak ve kararlar almak için toplanması gibi kararlar bu nizamnamenin taşradaki önemini arttırmaktadır.

⁷ - Faik Reşit UNAT, *A.g.e.*, s.99-119.

⁸ - Bayram KODAMAN, *A.g.e.*, s. 23.

Tanzimat dönemi, halkın tahsil durumu oldukça geriydi. Devlet bünyesinde bulunan tüm okulların yaptıkları eğitim, tahsil durumuna göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma Fransız örneğine göre düzenlenmiştir.

Buna göre:

1- Mekatib-i Umumiye: Mekteb-i Sıbyaniye

a- İslam Okulları

b- Gayr-i Müslim Okulları

c- Kız Sıbyan Okulları

2- Mekteb-i Rüstiye:

a- İslamlar için Rüstiye

b- Hıristiyanlar için Rüstiye

c- Kızlar için Rüstiye

3- Mekteb-i İdadiye

4- Mekteb-i Sultaniye:

a- Kism-i adi

b- Kism-i âli: - Edebiyat şubesi

- Fen şubesi

5- Mekatib-i Aliyye:

a- Darü'l Muallimin

- Rüstiye Kısmı

- Sultaniye Kısmı

(Rüstiye kısmı Müslim ve gayr-i Müslim olarak ikiye ayrılmıştır.)

b- Darü'l Malumat:

- Sıbyan Kısmı

- Rüstiye Kısmı

(Müslüman ve Gayri Müslim olarak ikiye ayrılmıştır.)

c- Darü'l Fünun:

- Edebiyat ve Felsefe şubesi

- Hukuk şubesi

- Fen şubesi

6- Mekteb-i Hususiye:

- a- Müslüman tebaanın açtığı okullar
- b- Gayr-ı Müslim tebaanın açtığı okullar
- c- Yabancıların açtığı okullar⁹.

adları altında farklı bölümlere ayrılmıştır.

1869 Nizamnamesinin bütün yeniliklere ilaveten Eğitim ve Öğretimin mecburi hale getirilmesi, mekteblerin derece ve kademelerinin tesbiti, Eğitim ve Öğretim usulünün yeniden gözden geçirilmesi Öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi, Vilayetlerde de talebeleri şevk ve kabiliyetlerini arttıracak imtihan usulünün getirilmesi, İlmî kuruluşların çoğaltılmaları ve yaygınlaştırılmaları, Maarif bütçesine destek için halktan yardım alınması, İstanbul'da ve taşrada yeni okulların açılmasına yardım etmek ve teşvik etmek hususlarında kararlar alındığı görülmektedir. Bu türde yenilikler Nizamnamenin Eğitim alanındaki yeniliklerin temel noktasını oluşturmaktadır.

Yapılan bu ıslahat Nizamnamesi Devletin Eğitim sistemini modernleştirici tedbirler olarak görülmektedir. Eğitimde Din ile Devlet işleri birbirinden ayrılmış. Eğitim Devlet politikasına girerek yerini muhafaza etmeye başlamıştır. Bu dönemde Eğitime teşvik arttırılmış ve her vatandaşın Eğitim ve öğretime katılması söz konusu olmuş ayrıca, Eğitim ve öğretimin İstanbul'un dışına aktarılması hızlanmış ve Eğitimde Dini çevre ile ilmi çevre arasındaki ikilik kalkmış ve nihayet Eğitim belli bir plan-programa sokularak yürütülmeye çalışılmıştır.

⁹ - A.g.e. s. 27.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi tam olarak uygulanmış değildir. Ancak II. Abdülhamid devrinden itibaren alınan yeni tedbirlerle birlikte yürürlüğe konmuş ve Eğitimde yeni gelişmeler söz konusu olmuştur. 1869 Nizamnamesi ile 1876 tarihleri arasında teşekkül olunan belli başlı Eğitim kurumları şunlardır:

- a- Darü'l Muallimat
- b- Darü'l Fünun
- c- İdadiler
- d- Rüştîyeler
- e- İptidailer
- f- Darüşşafaka

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin Maarif durumu bu şekilde iken II. Abdülhamid döneminde modern Eğitimin temelleri atılmış tam manasıyla Batı tipi Eğitim sistemine girilmiştir. Ne yazık ki II. Abdülhamid'in yürürlüğe koyacağı Eğitim, bu zamana kadar istenilen sonucu verememiş, alınan tedbirler hep kağıt üzerinde kalmıştır. Bunun nedeni, ulemanın dine karşı olan zaafıdır. Bu durum İlmî çalışmaları da etkilemiştir. Eğitimin zengin kalıpları yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Bu nedenle ki, modern Eğitimden çok uzak kalınmış ve hatta tüm Batı alemindeki gelişmeleri Osmanlı devleti 30-40 yıl geriden takip etmeye başlamıştır. Sonuç olarak Abdülhamid dönemine girerken sağlıklı bir Eğitim temeli olmamasına rağmen farklı kafaların varlığı eksik olmamıştır¹⁰.

10 - *A.g.e.* s. 27.

C- II. ABDÜLHAMİD DEVRİ:

II. Abdülhamid devrinin eğitim alanındaki dikkate sayan yönü ilk Kanun-i Esasiye'de maarifle ilgili çeşitli hükümlere yer verilmiş olmasıdır. Yani, artık eğitim alanında her türlü kanunlar yasallaşıyordu. Devlet kendi yaptırım gücünü kanunlarla güçlendiriyordu. Kanun-i Esasi'nin maarifle ilgili maddeleri şunlardır:

Mad. 15- Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna uymak şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tadrise mezurdur.

Mad. 16- Bircümle mektepler Devletin taht-i nazarisindedir. Teb'a-ı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyasi istihlal ve intizami olmak üzere iktiza eden eşhaba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifinin umur-u itikayetlerine muhtelik olan usul-u talimiyeye halel getirmeyecektir¹¹.

Mad. 114- Osmanlı efradım kaffesine tahsil-i maarifin birinci mertebesi (ilk öğretim) mecburi olacak ve buna dirait ve teferruat nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır¹².

Bu maddelerden de anlaşıldığı gibi, Osmanlı Devleti bu dönemde Eğitime son derece önem vermiştir. Özellikle ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi dikkat çekicidir.

1817'dan itibaren maarif teşkilatı sürekli genişlemekte ve tüm vilayetlere hızla yayılmaktadır. 1878'den evvel maarif

¹¹ - Burhan KUZU, "Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat" İstanbul, 1988, s. 267.

¹² - *A.g.e.*, s. 274.

teşkilatının tüm yetkilerini "Maarif-i Umumiye Meclisi" yüklenmiş durumdadır. 1878 yılından sonra "Maarif-i Umumiye Meclisi"nin yetkileri daraltılmış, ancak çevre teşkilatları arttırılarak tüm yetkiler "Maarif Nezareti"ne devredilmiş ve bu Nezaretin üzerindeki vazifeler arttırılmıştır. 1879'dan itibaren Maarif teşkilatı modern bir yapıya ulaşmış, her bölümü ayrı bir daire teşkil eden Meclis-i Maarif müdüriyeti haline getirilmiştir¹³.

Yapılan Arşiv çalışmalarında Maarif Müdüriyeti üyeleri 1880'den itibaren devamlı artışlar gösterirken merkez teşkilatın taşra şubeleri de aynı paralellikte artış göstermiştir. Bununla birlikte Maarif Nezaretinin taşra müfettişlerinin hızla arttırıldığı dikkati çekmektedir. 1881'de yapılan bir yenilikle "Mekteb-i Sıbyaniye İdaresi"nin adı "Mekteb-i İbtidaiye İdaresi" olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin anlamı, artık Eğitimde ve öğretim "Usul-u Cedid"e (Yeni usul) gidiştir. Eğitimde yeni arayışlar içinde olan Osmanlı İmparatorluğu Taşrada sürekli olarak yeni okullar açarak İbtidai okulların sayısını arttırmaya çalışmışlardır. Bu değişiklikler 1908 yılına kadar bazen yüksek bazen de yavaş trent çizerek devam etmiştir. Bu müddet içinde dikkate şayan bir husus, okullarda dil olarak: Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Ermenice, Bulgarca gibi derslerin öğretilmesidir. Tabii ki yöresel farklılıklara göre bu dillerin herhangi biri ders programında ağırlık kazanmaktadır.

Bu bilgilerin ışığı altında XIX.yy'da Osmanlı devleti- Amerika'n ilişkilerini Maarif alanına giren bölümlerini Misyonerlik açısından kısaca açıklamak tezin içeriğini bir kez daha arttıracaktır. Bu husus 1869 Nizamnamesiyle

13 - Bayram KODAMAN, *a.g.e.*, s. 29.

canlandırıldığı için bu dönem maarifini özetle açıklamakta yarar vardır.

Özellikle 1869 tarihli Nizamname ile yabancı okulların faaliyetlerinde kısıtlamaya gidilmiş, bunun yanında Anadolu'daki Müslüman-Türk okullarının mevcudunun artırıldığı görülmüştür. Bütün bunlara rağmen gayr-i müslim müfettişlerin farklı okullara tayin edildiğine şahid olunmuştur. Osmanlı devletinin bu işleri yapma amacı: devletin umumi müfettişlik prensibi uygulaması ve Anadolu'da kurulan İptidai mekteplerinin tümünün gerekli müfettişlerden yapını almasıdır.

Yapılan Arşiv çalışmalarında Osmanlı Devleti'nin özellikle II. Abdülhamid devrinden itibaren devlet bünyesinde yabancı okulların her geçen yıl hızla arttığını ortaya çıkarmıştır. Çok sayıdaki Tarihçinin ortak görüşüne göre: bu artışın nedeninin 1839 Tanzimat Fermanıyla 1856 Islahat Fermanı olarak yazmışlardır.

Daha önce üzerinde durduğumuz vilayetlerin Eğitim alanındaki genel durumu özetle şöyledir: Vilayetlerde; "Vilayet Genel Müdürlüğü" kurulmuş ve bu müdürlük vilayetlerdeki her okulun ve öğrencilerin tüm sorunlarıyla ilgilenmiştir. Ayrıca okulun ekonomik yapısından, öğretmen atamalarından ve müfettiş teftişlerinden oluşan tüm işleri vazifeleri dahiline almışlardır. Maarif Müdürlüğünden başka Vilayetlerde "Maarif Meclisleri"ne de rastlanmaktadır. Bunların genel amacı: Maarif Müdürlüklerinin karar organı vaziyetinde olduklarında "onay meclisi" halini almışlardır. Bu meclis 1869'da Vilayetlerde faydalı olabileceği düşünülerek kurulmuş. Öğretmen tayinlerini tasdikler, Maarif harcamalarını onaylar, Okulların ıslahı veya çoğaltılmasına

karar verir, Maarif gelirlerini yoluna koyma gibi vazifeleri vardır¹⁴.

II. Abdülhamid devrine gelinceye kadar okullardaki teftiş yetersizliği öğrenimi oldukça etkilemiştir. Öğretmenlerin olmayışı, yetişmiş elemanların başka yollara başvurması (rüşvet, merkezde kalma teşebbüsleri vb.) düzenli program ve planlamanın olmayışı, merkezden gerekli Eğitim Nizamnamesinin gelmeyışı, gelenlerinde ulaşımın aksayışı sebebiyle zamanında yerine varmayışı, okullardaki teftiş vazifesini ortadan kaldırmıştır. Ancak, II. Abdülhamid devrinden itibaren teftiş önem kazanmaya başlamıştır. Yeni plan ve programlar hazırlanmış, okul sayısı arttırılmaya çalışılmış, gerekli öğretmen açığının kapatılmasına gidilmiş vb. önlemler alınarak teftiş hizmetleri ufak tefek eksikliklere rağmen giderilmeye çalışılmıştır.

II. Abdülhamid dönemi Eğitim kurumlarını özetlemeye çalışırsak: II. Abdülhamid'den önce Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve öğretim Medrese ve Sıbyan okullarında yapılmakta idi. II. Abdülhamid'le birlikte Eğitim ve öğretimde ilkokul zorunlu hale getirilmiştir. 1876'da Eğitim ve öğretim kurumları ilkokuldan başlayıp sürekli olarak Eğitim mevzuu bahis olan diğer yüksek kurumlara kadar devam etmektedir.

1- İLKÖĞRETİM:

II. Abdülhamid devrinden evvel hatta Tanzimat devrinden önce "Sıbyan Mektepleri" ilköğretimin verildiği bir kurum olarak bilinmektedir. Zamanla Sıbyan okulları

14 - *Age*, s. 47.

faaliyetlerinden birtakım tavizler vermelerine rağmen Eğitimde zamanın şartlarına ayak uyduramadığı görülmüştür. Sıbyan mektepleri eski usul Eğitim vermeye devam etmişlerdir. Sıbyan okulları kuruluşları itibariyle ya bir Külliyyat içinde yada köy veya mahallede müstakil bir yapı olarak faaliyet göstermişlerdir. Okullar tek odalı olup Eğitime pek elverişli değillerdir.

Sıbyan okullarında genellikle okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim öğrenimi, İslam dinini öğretmek gibi ezberlemeye yönelik dersler verilmiştir. Genelde şu dersler okutulmuştur: Elifba, Kur'an, İlm-i hal, Tecrid, Türkçe, Ahlak dersleri Hat (yazı) vb. Verilen dersler genelde Türkçe verilmiştir.

Sıbyan okullarının ıslahat işlemleri II. Mahmud ile birlikte başlamıştır. 1838 yılında kurulan "Meclis-i Umur-u Nafia" Sıbyan okullarının ıslahı ile görevlendirilmiştir. Eğitim ve öğretimde ilk kez modernleşme yoluna gidilmiştir. Tanzimattan evvel yapılan yenilikler birtakım Ulemanın tepkilerine yol açarken aynı zamanda maarif işlerinin medreselerden ayrılması gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur. tanzimat devrinde ilkokullar hakkında verilen raporlar, öğretmenlerin daha iyi Eğitim vermeleri için teftiş edilmesi, çocukların Eğitime katılımını sürekli kılmak, Öğrencilerin en iyi şartlarda Eğitim yapmalarını sağlamak, Fakir ve kimsesiz çocukları okula kazandırmak, mahallelerdeki küçük okulların Kur'an öğretimine teşvik edilmesi gibi hususlar hakkındadır.

Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayunu, cehaleti ortadan kaldırmak için Eğitim alanında en önemli vesika konumundadır¹⁵.

15 - *A.g.e.*, s. 60.

Yukarıda ilkokullar hakkındaki Tanzimat dönemini kapsayan bilgileri vermişken, birtakım hususları da belirtmeden geçmek konunun doyumu bakımından eksik kalacağı kanısındayım.

Tanzimat döneminde meclis-i muvakkat kurulmuştur. Bu kuruluş Meclis-i Umur-u Nafia ile birlikte Sıbyan okullarının ıslahatı için çalışmalarını hızlandırmıştır. Bütün faaliyetlerini Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde sürdürmüştür. Özellikle Meclis-i Umur-u Nafia'nın aldığı kararlar çok önemlidir. Bunlar özellikle şunlardır: İslahat ilk öğrenimde mahalle mekteplerinden başlayacak, hocaların verdiği dersler hakkında talimat verilecekti. Yetersiz kişilerin hocalık yapması engellenecek sınıf ve imtihan usulünün getirilmesi öngörülecek, herşeyin nizam ve intizamına göre yürütülmesi gibi kararlar alınmıştır¹⁶.

Görüldüğü gibi ilk planda atılan adım tam Batı tipi Eğitim ve Öğretimin sözkonusu olmasıdır. Hocaların vasıflarına göre hocalık yapmasına izin verilmesi ve usullere göre Eğitim yapılması toplu halde Eğitim yerine sınıf usulünün getirilmesi ve imtihan sisteminin günümüz Eğitimi ile bağdaşık bir durum göstermektedir. Ayrıca okullarda Türkçe derslerinin ve tüm derslerin Türkçe okutulması Eğitimde millileştirmeyi göstermektedir. Özellikle 12869 Maarif Nizamnamesi Sıbyan okullarına ne derece önem verildiğini Nizamnamenin hükümlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle ilköğrenimde modernleşmeye gidilmesi, ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi ve Anadolu'nun her köşesinde yaygınlaştırılması dikkate şayan bir durumdur. II. Abdülhamid devri Maarif alanındaki ıslahatlar Sıbyan mekteblerini kapsamak-

16 - *A.g.e.* s. 61.

tardır. 1876 Kanun-u esasisinde maarifle ilgili hükümlerin en önemli hususu genelde okul Eğitim ve öğretimi hususundaki hususlardır.

1863 yılında Sıbyan okulları seviyesinde İptidai okulları faaliyete geçmiştir. Böylece ilköğretimde ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Birisi, ağırlığı dini eğitim olan Sıbyan mektepleri, diğeri ise daha modern Eğitim yapan yeni kurulmuş olan İptidai okulları'dır. 1882 yılına gelindiğinde, Sıbyan mekteplerinden taviz verilirken, ağırlık İptidai mekteplerine kaymaya başlamıştır. İlk dönemlerde bu sisteme alışılmadı İbtidailere yakınlaşmaya başlayınca ortadaki sorun halledilmiştir. 1908 yılına kadar İbtidai okullarının sayıyı hızla artmaya başlamıştır. Bu artış döneminde Sıbyan okullarının değeri zamanla düşmeye başlamıştır. II. Abdülhamid dönemi içinde alınan karar ve tedbirleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- a- Kanuni Tedbirler- İlköğretim mecburiyeti
- b- İdari Tedbirler-Merkez ve Taşrada İlköğretim teşkilatının kurulması
- c- İbtidai okullarının açılması ve çoğaltılması
- d- Sıbyan okullarına öğrenimde yeni usulun getirilmesi
- e- Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik verilmesi
- f- Halkın, maddi yardıma teşvik edilmesi
- g- Taşrada Darü'l-Muaalimlerin açılması¹⁷.

Bu gibi tedbirler ilköğretime ne kadar önem verildiğini göstermektedir. II. Abdülhamid devrinde göze çarpan önemli hususlardan bazıları taşrada ve çititli vilayetlerde okulların yapımının hızlandırılmasıdır. Köy okullarında Eğitimin sürekli

17 - *A.g.e.*, s. 70.

olarak sağlanması, Darü'l-Muallim mezunlarından taşraya Öğretmen tayin Edilmesi, Bölge okullarının teşkili, her köye bir ilkokul yaptırılması gibi faktörler II. Abdülhamid devrinde Eğitime verilen önemin ehemmiyetini göstermektedir. Bütün bunlara nazaran ilk öğretimde dine önem verildiği de gözden kaçmayacak hususlardandır. II. Abdülhamid devrinde açılan İptidai okullarının hızla artırılması ve buna paralel olarak öğrenci sayısında aynı trend'i çizdiği bilinmektedir. Ne var ki: II. Abdülhamid devrinde ilköğretimde ne kadar tedbir alınmış ise de, mali nedenlerden dolayı bunlardan çoğunun uygulanmadığı bilinmektedir. Ancak alınan tedbirler II. Meşrutiyet'e zemin hazırlamıştır¹⁸.

2- ORTA ÖĞRETİM:

Bu dönemde orta öğrenim deyince akla Rüştiyeler gelmektedir. Rüştiyeler ilk dönemlerde ilkokul vazifesi yapmıştır. daha sonra orta öğretim müessesesi durumuna getirilmiştir. Kimi muallimler Rüştiye'nin hala ilkokul mahiyetinde olduğu görüşündedirler. Büyük çoğunluk ise orta öğrenim derecesinde incelemektedirler. II. Mahmud devrinde Rüştiyeler Sibyan okullarının yetersiz olmasından dolayı kurulmuştur. İlk kez 1838 yılında kurulan Rüştiyelerin yanı sıra "Mekatib-i Rüştiye Nezareti"de faaliyete geçmiştir. Rüştiyeler idaresi için kurulan bu Nezaretin görevleri: Rüştiyelerin tüm işlerini yerine getirmektir. Bütün bunların yanısıra 1838 yılında "Mekatib-i Maarif-i Adli" adı altında bir müessese daha açılmıştır. Bu müesseselere bağlı olan okullarda yetişen öğrenciler, çeşitli mesleklerde memurluk yapmaktadırlar. Yani Rüştiyeler kişileri bir mesleğe sahip

18 - *A.g.e.*, s. 89.

olmak için yetiştiren kurum olarak kurulmuşlardır¹⁹ . Yine 1839 tarihinde "Ulum-u Edebiye"adı altında bir Rüştiye daha açılmıştır.

İstanbul'da II. Abdülhamid'den evvel Rüştiyelerin sayısı 12-13 iken Anadolu'daki toplam Rüştiye sayısı 87 idi²⁰ . 1869 Maarif Nizamnamesinin Rüştiye mektebi için getirdiği ıslahat tedbirleri özetle şöyledir:

a- Beşyüz haneden yukarı olan yerlerde Rüştiye kurulacak.

b- Rüştiyelerin her türlü masrafı maarif idaresi sandığından salanacak.

c- Rüştiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen malzemelerle yapılacak.

d- Her Rüştiye'de en az iki öğretmen, bir gözetmen ve bir hademe bulunacaktır.

e- Herkese tatmin edici bir maaş verilecek.

f- Rüştiyelerde Öğrenim süresi dört yıl olacak.

g- Bütün Rüştiyeler 1-23 Ağustos arasında tatile girecek.

ğ- Rüştiyeleri bitirenlerin İdadiye girecekleri bildirilecektir.

Görüldüğü gibi Rüştiyelerin tam bir öğretim kurumu olarak düşünüldüğü kesindir. Rüştiyeler, Yurt çapında cazip hale getirilip, idadilere eleman yetiştirme kurumu olarak kurulmuşlardır. Rüştiyeler, 1869 tarihli nizamnamelerine göre ders programı 23. maddede belirtilmiştir. Buna göre: Din ilimlerine giriş, Lisan-i Osmani, Kama, İmla ve İnşa, tertibi cedid, üzere kavaidi, İlm-i hesap, Defter tutma usulü, Meba-di-i Hendese, Tarih-i Osmani, Coğrafya, Jimnastik, isteyen

19 - *Ag.e.s.* 91.

20 - *Ag.e.s.* 93.